

Nőnek lenni:

Ida Baccini, egy őszinte és
elkötelezett hang a 19. század
második feléből

Szabó Tímea

Lezárás dátuma: 2025.01.15.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
1. A szerző életéről	5
2. A szerző életművéről	11
2.1. <i>La mia vita. Ricordi autobiografici</i> (1904): Ida Baccini és a női önéletrajzírás	13
2.1.1. Gyermek- és ifjúkor	15
2.1.2. Felnőtt- és időskor.....	19
2.2. <i>La fanciulla massaia</i> (1880), egy leánygyermeknek szánt olvasókönyv	22
3. A két mű komparatív elemzése.....	28
3.1. Női identitás.....	28
3.2. Emberi kapcsolatok, a barátság és a szerelem	30
3.3. Oktatás	31
Összegzés	33
Bibliográfia.....	35

Bevezetés

Ida Baccini kissé elfeledett, de annál enigmatikusabb alakja az elmúlt több mint száz évben sem tudott teljesen kikopni a köztudatból, ahogyan az irodalom- és oktatástörténeti körökből. Amennyiben a 19. század olasz oktatástörténetével és a kor pedagógiai látásmódjának és módszereinek fejlődésével, esetleg az éppen egységes Belpaese pedagógiai folyóirataival kapcsolatban kíván valaki mélyebb vizsgálódást végezni, vagy csupán egy gyermekkönyvet keres, amely megállja a helyét Carlo Collodi *Pinocchio*-ja mellett, akkor szinte elkerülhetetlenné válik, hogy egy adott ponton ne ütközzön bele Ida Baccini nevébe valamilyen kontextusban. Így történt ez a jelen dolgozat témaválasztásakor is, mivel jó pár, a 19. századi Olaszország oktatásának, kiadásának és szerkesztősegeinek, oktatási törvényeinek és tanárok helyzetének feltárására vállalkozó szakirodalom átbogarászása során a kor fontos, nagy alakjai között egyetlen női névvel találkoztam csak, aki nem volt más, mint Ida Baccini. Ezen felismerés után vált egyértelművé, hogy Baccini személye több, mint alkalmas arra, hogy a dolgozat főszereplője legyen.

Ida Baccini neve halálát követően fokozatosan feledésbe merült, de a kétezres évektől kezdődően egyre gyakrabban feltűnik a pedagógiával, oktatástörténettel és kiadással, valamint gyermekirodalommal foglalkozó tanulmányok lábjegyzeteiben, ritkább esetben a főszövegekben, még ritkább esetekben egy-egy konferencia brosúrájában. Az előfordulások közös pontja, hogy minden esetben vagy a pedagógiával és oktatással összefüggésben kerül elő a neve, vagy kimerül a gyermekirodalmi műveinek vizsgálatában. A kor más, gyermek-, ifjúsági- és felnőttirodalom, valamint akár költészet szempontjából is kiemelkedően fontos alakjaihoz képest¹ csekély szakirodalom áll a rendelkezésünkre, amely kifejezetten személyéről és életéről szólna, nem is említve, hogy Ida Baccini egy roppant gazdag életművel² büszkélkedhet, amelyben sokkal több kiaknázásra váró lehetőség van kritikai szempontból, mintsem néhány nagyobb sikerű gyermekkönyve alapján gondolnánk. A szakirodalom jórészt ezeknek a méltán híressé vált gyermek olvasó- vagy tankönyvek³, mint például a *Le memorie di un pulcino* (1875) elemzésével foglalkozik. Másrészt Ida Baccini pedagógiai lapokban

¹ Mint például Carlo Collodi, Edmondo De Amicis, Angelo da Gubernatis, Vittorio Bersezio, valamint Matilde Serao is, akit az első olasz újságíróként és a „Corriere di Roma” folyóirat első női szerkesztőjeként tartanak számon, de irodalmi újításait és írásainak számát tekintve még mellette sem törpül el Ida Baccini a maga tartalmas életútjával és gazdag életművével.

² Körülbelül negyvenévnyi aktív pályafutása alatt 112 műve jelent meg, amelyeknek műfaji sokszínűsége a versektől kezdve a gyermeknek írt olvasókönyveken és novellásköteteken át egészen a színházi darabokig terjed. <http://www.maldura.unipd.it/italianistica/ALI/baccini.html> (Utolsó megtekintés: 2024.12.03.)

³ A 19. században a két műfaj még nem határolódott el egymástól, szinte teljes átfedésekkel, kéz a kézben működtek (Cambi, 2012)

közzétett publikációit, valamint a saját szerkesztésű folyóiratát, a „Cordeliát” (1881-1942) vizsgálja. Mindezen területeken kiváló tanulmányok születtek például Simona Muratore és Rosa Argenziano tollából, kifejezetten gyermekirodalommal foglalkozva, illetve Karin Bloom a „Cordieláról” szóló, 2006-ban publikált kutatása nyomán. Kiemelendő, hogy a szerzők már nemcsak Baccini pedagógiai munkásságát hangsúlyozzák az írásaikban, hanem a korban egyedülálló módon nyíltan felvállalt, erőteljes női hangját, a 19. és 20. század határán átívelő olaszországi nőjogi mozgalmat előre mozdító törekvéseinek jelentőségét is megemlítik. Ezen a vonalon tovább haladva, Lorenzo Cantatore azon kevés kutatók egyike volt, aki kizárólag⁴ Ida Baccini 1904-es megjelenésű önéletrajzával foglalkozik⁵, eredetisége és a női lét megélése, valamint az általa Olaszországban elsőként bemutatott női önéletrajzírás szempontjából. Mindezek ellenére, sajnos összességében megállapítható, hogy Ida Baccini tanítónői karrierjét és életrajzát az esetek nagy részében külön kezeli a kritika, s irodalmi műveit keveset vizsgálják személye és életútja megnyilvánulásának függvényében.

A jelen dolgozat arra vállalkozik, hogy a feledés homályából kiemelve Ida Baccinit, egyben kiemelt figyelmet fordítson az 1904-ben megjelent *La mia vita. Ricordi autobiografici* című önéletrajzára és az 1895-ös *La fanciulla massaia* című, lányoknak készült olvasókönyvére. Hipotézisem szerint Ida Baccini kivételes alakja és pályája olyan originális önéletrajz formájában elevenedik meg, amely szakítva az addigi önéletírási mintákkal a visszaemlékező *én* történetét fikciós modellként is értelmezi, amely alkalmas lehet újabb szövegvilágokba – az elbeszélésköteteibe vagy az épp ifjú lányoknak készült olvasókönyvébe – átvinni az általa közvetített nevelési és világlátási elveket, valamint a személyes életút példáját. Baccini életműve úttörő jelentőségű és megérett a felfedező újraolvasásra: a szerző nemcsak megkerülhetetlen főszereplője a 19. és a 20. századi olasz nőmozgalmaknak, de fontos előfutára is a modern női irodalomnak.

A dolgozat további célkitűzései közé tartozik, hogy Baccini önéletrajzának tüzetes megvizsgálása során feltárássra kerüljön, hogyan is vált egyszerű firenzei tanítónőből a női egyenjogúság szószólójává az 1910-es évekre, s hogy ezen folyamat során miként jelenik meg a saját életében az egyenjogúság iránti vágy, hogyan valósulnak meg az erre irányuló törekvései. A dolgozat további részében bemutatásra kerül az is, hogyan emeli át és jeleníti meg a női egyenjogúság vonatkozásában sok tanulsággal szolgáló saját élettapasztalatot és

⁴ Habár elenyésző számban, de arra található példa, hogy Baccini önéletrajzát más női önéletrajzzal együtt vizsgálják. A legkiemelkedőbb ilyen szempontból Cathy Margaillan munkája. (Vö. Margaillan, 2019)

⁵ Vö. Cantatore, 2014.

alapelveket, eszméket a leánygyermeknek szánt olvasókönyvében, amelyet ezzel egyidőben a lányok modern szemléletű morális nevelésének eszközévé is tett.

Ezen irányok mentén végezve a kutatást, a várható eredmények a következők: a dolgozat által sikerül részletes képet adni Ida Baccini életéről és munkásságáról, az általa megírt új női önéletrajzírási mintáról, valamint az általa képviselt női identitásról is. Feltárássra kerülnek a szerzőnő úttörő hangjának sajátos jegyei a 19. századi női irodalom kontextusában, amellyel párhuzamosan fény derül a nők helyzetével kapcsolatos szociológiai láttelelet felvázolására, szoros összefonódásban a kor női jogokkal kapcsolatos törekvéseinek célkitűzéseinek bemutatásával, ami lehetővé teszi a kitekintést a nők helyzetének megismerésére az Olasz Egység létrejöttét követően egészen 1910-ig. Nem utolsó sorban pedig, a műelemzésnek köszönhetően megjelenítésre kerülnek Ida Baccini sajátos nevelési elvei, ahogyan azok megelevenednek és hermeneutikai tartalommal telítődnek a lányok számára írt olvasókönyvében.

1. A szerző életéről

Ida Baccini életútja közel sem az átlagos 19. századi nő mindennapjaiból tevődik össze. Írói hangjának eredetiségét az élete alakulásának kivételessége is teljes mértékben meghatározza, tükrözi. Önéletrajzi kötetének köszönhetően, nagy részletességgel ismerhetjük meg, hogyan vált az kortárs olasz női irodalom egyik legnagyobb előfutárává.

Ida Baccini 1850. május 16-án látta meg a napvilágot Firenzében, a Baccini család második leánygyermekéként. Édesapja, Leopoldo Baccini nyomdászként dolgozott az Alberghetti és Giachetti kiadóknál, így Ida első lélegzetvételétől a mindennapjai részét alkották a könyvek és az irodalom szeretete, a kiadók és a szerkesztőségek világa. Édesanyja, Ester Rinaldi, aki a korszellemnek megfelelően főállású édesanyaként otthon élte életét – férjével ellentétben, aki munkája iránti elkötelezettsége miatt állandóan az országot járta –, egy jómódú és tehetős mezőgazdász lánya volt, Prato városából. Szép, kifinomult és férjének köszönhetően olvasott és művelt nő volt. Sajnos azonban, ahogy Baccini önéletrajzából kiderül, a korban oly sok nőre jellemző ideggyengeségben szenvedett, amit később fiatalabbik lánya is megtapasztal írói karrierjének csúcán. Többek között ezért is emlékszik vissza oly negatívan a firenzei szülőházának baljós hangulatára, amelyben édesanyja betegségének tiszteletben tartása végett legtöbbször csend honolt:

*Spesso la mamma, una bellissima ma nervosissima donnina magra, che pativa un po' anch'essa di quel male misterioso a cui la scienza ha dato oggi il nome di neurastenia, m'imponeva silenzio impazientita, dicendomi con voce tremante : — Sta zitta, per amor di Dio ! Non senti che il parlar di certe cose mi fa male? — Non sentivo nulla, io: e malgrado alcune piccole correzioni corporali che mia sorella, un bel tipo di ragazza fresca e sana, perfettamente equilibrata (...).*⁶

Ida nővére, Egle Baccini, 12 évvel volt idősebb nála és Pratóban született, a szülők első lakhelyén. Kívül-belül hasonló karakter volt, mint az anyja: a 19. század tipikus nőalakját testesítette meg. Friss, üde megjelenésű, kedves, hallgatólag és nem túl érdeklődő. Fiatalon házasodott, s fiatalon vált özvegyé is, egyetlen gyermekével, s végül élete végéig eltartott nő maradt. A Baccini nővérek már gyermekkorukban sem álltak közel egymáshoz, merőben eltérő karakterük miatt, időskorában Ida pedig már felettébb rossz véleménnyel volt testvéréről, aki a

⁶ Baccini 1904, 15.

szemében „pontosan ugyanolyan nő volt, mint a kortársai: alig tudott olvasni, de mindenről fecsegett, a nevét éppen le tudta írni, számolni pedig csak az ujjain volt képes.”⁷

A Baccini család a távolabbi rokonaival nem tartott szoros kapcsolatot, de Ida pratói rokonságának lakhelye már egészen fiatalon, hatéves korában mélyen megérintette. Habár Firenze, mint a szerzőnő szívének legkedvesebb városa életében mindvégig középponti helyet kapott, nagybácsijának a háza pedig Montemurlóban egész írói karrierje során meghatározó inspirációt jelentett számára. 1856-ban, amikor lábgyengeség és erős tarkófájdalom miatt az orvos tanácsára szülei vidékre küldték felépülésre, a kedves vidéki ház és az azt körülvevő táj hangulata felébresztette az akkor még kislányos vágyat benne a művészetek iránt. Közel ötven évvel később, karrierje végéhez közeledve, úgy emlékszik vissza a kis városkára, mint arra a helyszínre, amely egész életére és művészetére hatalmas befolyást gyakorolt, és már hatéves korában megihlette jövőbeli könyveinek tartalmát.⁸ Ennek oka több mint valószínű, hogy a nagyvárosi létből és a konvencionalitásból való kiszakadásban keresendő. Baccini már gyermekkorában is igazi csodabogárnak számított, magára többször is „furcsa, álmodozó, koravén kislányságként” hivatkozott.⁹ Akármennyire is igyekezett még eleinte, hogy beilleszkedjen mind a családi modellbe, mind a társadalmi keretek közé. Próbált édesanyja kedvében járni, harmonikus kapcsolatra törekedett a nővérével, amíg otthon lakott, összes iskolájában a legkiválóbb diákok között tartották számon – többet olvasott, mint kellett, keze folyton a magasban volt, osztálytársait is korrepetálta – majd végül fiatalon házasságot kötött édesapja egyik befolyásos barátjával, ahogyan az egy jómódú értelmiségi családból származó hölgyhöz illett. Azonban, minden igyekezete ellenére, már diákévei alatt sem sikerült elkerülnie a konfrontálódást a normákkal, többször keveredett egyéni véleménynyilvánításai miatt konfliktusba tanáraival, valamint a házassága sem volt hosszú életű.

Beilleszkedését az sem segítette, hogy édesapja munkája miatt többször is költözniük kellett gyermekévei alatt. 1857-től Genovában éltek három évig, majd 1860-ban Livornóba ment a család, ahol öt évet töltöttek. 1865-ben édesapja munkahelye csődbe ment, így a már akkor férjezett Egle házában találtak maguknak otthont. Firenzébe visszatérve Idának abba kellett hagynia tanulmányait, hogy családját anyagilag segíteni tudja, így varrónőnek állt¹⁰. Habár stabil emberi kapcsolatok kialakítására nem volt lehetősége a sok költözés miatt, Ida apja

⁷ Baccini 1904, 116-117.

⁸ Uo., 31-34.

⁹ Uo., 32-43.

¹⁰ Cantatore 2014, 41.

munkatársaitól és ismerőseitől, szomszédjaiktól, tanárnőitől¹¹ szívta magába a világszemléletet, újabbnál újabb könyveket, tanulmányokat és anekdotákat a történelemről, irodalomról és a művészetek legkülönfélébb ágairól. Szülei a korban meglehetősen liberális szemléletben nevelték lányaikat, nem ellenőrizték, Ida kivel tanul és milyen irodalmi műveket olvas, így széles látókörrrel rendelkezett a világirodalom terén, a komoly Homéroszi művektől kezdve, Niccolò Tommaseón át egészen Airloncourt vikomt könnyedebb regényeiig, amelyekből folyékonyan megtanult franciául, s később fordított is. Tizennyolc éves korára már alaposan ismerte a legjelentősebb filozófusokat, festőket, költőket és írókat egészen az antikvitástól a kortárs irodalomig, de ami a legkiemelkedőbbnek számított, hogy nem egy, főleg francia írók¹² tollából származó, a korban nők által kevésbé ismerhetett, újító szellemű, néhol pajzán és kirívó írásait már olvasta, nem említve a számos, nők által szintén nem forgatott politikai és gazdasági, sőt, irredenta értekezéseket.

Sajátos értelemben vett "szabadságának" 1868-ban lett vége, amikor feleségül ment a livornói születésű, festőművészként és szobrászként tevékenykedő Vincenzo Cerrihez. A kezdeti szerelem hamar alábbhagyott, ugyanis három évnyi együttélés alatt kiderült, a férfi nem tudta megérteni és elfogadni Baccini rendkívüli személyiségének kettősségét, aki bár vágyott jó társnak lenni, de csak a saját elképzelései keretein belül, amelybe nem tartozott bele, hogy furcsállják, amiért szellemi igényeinek kielégítésére vágyik. Baccini elítélte férje rosszallását, s hogy nem érti meg az intellektualitását és a vágyát, hogy ő is dolgozzon. Személyes szabadsága korlátozásának érezte a házasságában, ami mindkettőjük elhidegüléséhez vezetett. 1871-ben visszaköltözött szüleihez, majd 1875-ben, négy év különélés után felbontották házasságukat személyeik összeférhetetlenségére hivatkozva. Az ekkor már kezdetlegesen, de előző éveikhez képest nyíltabban felvállalt lázadó természetét tükrözi az is, hogy a válás után sosem kért Cerritől pénzbeli végkielégítést, a korban szokásos eljárással ellentétben¹³.

Baccini gyermekkorából hozott, sosem beteljesedett megfelelési vágyát még jobban felerősítette házasságának sikertelensége – ellentétben a nővére mesébe illő családi életével –, valamint az újbóli belehelyezkedés a szülői ház szabályaiba végül nagy döntésre vette rá a fiatal, frissen vált nőt. Huszonöt éves korára új, minden eddiginél komolyabb vágy fogalmazódott meg benne: az édes függetlenség és önállóság vágya.

¹¹ Mint például Edoardo Borrani, irodalomban jártas művelt úriember és édesanyja, Poldá asszony, aki a Művészeti Akadémián tanult festészetet Firenzében, vagy Eugenio Visseux, akit édesanyja mutatott be Baccininek a Gabinetto társaságon belül, s aki a firenzei szalonok irodalmi életén keresztül bevezette a francia irodalomba. (Cantatore 2014, 41.)

¹² Főleg Alphonse Daudet, Andrié Theuriet és Pierre Loti műveit.

¹³ Stelliferi 2022, 85.

Válását követően életében először találkozik a helyzettel, hogy egyedül – mivel gyermeke nem született házasságából, szülei pedig már érett korba léptek – és pénz nélkül maradt, ezzel pedig lezárult addigi útjának fejezete, s elkezdődött karrierjének első szárnypróbálgatása. Három év alatt elvégezte a tanítónői képzést, majd munkába állt egy külvárosi elemi iskolában. Ennyivel véget is érhetett volna története, de hamarosan érdekes szakmai fordulat vette kezdetét, kacifántos magánéleti szálakkal tűzdelve. Saját bőrén megtapasztalva az elavult olasz iskolarendszert, s látva az üres tekintetű kislányok arcát az iskolapadokban (a saját iskolai emlékeivel összekötve), úgy döntött, megpróbál változtatni először a saját osztályai oktatásán. Az addig megtanultakat félredobva, a gyermekek személyes igényei és eredményei alapján kezdte alakítani a tananyagokat, mely módszer az *istruzione occasionale* nevet kapta.¹⁴ Tanítói pályájának köszönhetően kollégái révén olyan körökbe került, ahol folytathatta egyéni irodalmi tanulmányait, vizsgálódásait. Megismerte többek között Arturo Dazzit, Napoleone Panerait, valamint felfedezte Matilde Seraót, akinek hatására először fordult meg fejében komolyan, hogy írással foglalkozzon. 1875-ben, Dazzi bátorítására, megírja első és talán legsikeresebb gyermekkönyvét, a *Le memorie di un pulcinót*, amelyet barátai segítségével ki is adat a Paggi kiadóval, ezzel belépve az 1800-as évekre jellemző, olaszul *moralismo* néven illetett eszmével áthatott ifjúsági irodalom¹⁵ világába. Ezzel megszületett a nők által írt olasz gyermekirodalom, amelyre később maga a szerző is egy egész karriert épít. Könyvének akkora sikere lesz, hogy huszonhét évvel később követi egy második, a *Come andò a finire il pulcino* (1902) című rész. Újabbnál újabb könyveinek írása mellett pedagógiai témájú cikkeket is megjelentetett, amelyekkel Baccini rövid időn belül a felkapott pedagógus-írók sorába került, mint egyetlen női szereplő, ami nem is maradt kritika nélkül¹⁶:

Alla Minerva piovvero proteste di tutti i generi e di tutti i colori: e la commissione, dura. Questa commissione, la quale, non si capisce perchè, approvava dei libri che contenevano manifestamente errori di scienza, di pedagogia, di stile e di lingua, mettendone da parte altri benissimo compilati, cominciò ad avere in uggia me e il mio nome, e a scartare i miei libri scolastici per partito preso. Bastava che su un volume fosse scritto» Ida Baccini »perchè i giudici lo bocciassero.¹⁷

¹⁴ Cantatore 2014, 44.

¹⁵ Bellatalla 2013, 247.

¹⁶ A férfiak által uralt írói és szerkesztői közegekben történt ellehetetlenítése miatt többször is a Marinella Del Rosso és Manfredo álnevek alatt írt.

¹⁷ Baccini 1904, 143.

A kezdeti sikerek után élete 1878-ban drámai fordulatot vett. Ugyanebben az évben Francesco De Sanctis oktatásért felelős miniszter kiadja a rendeletet, mely szerint a testnevelés kötelező tantárggyá vált minden elemi iskolában. Több kollégájával együtt, Baccini is tiltakozott a rendelet bevezetése ellen, ami egész addigi forradalmi és újító pedagógiai szemléletével ellentétes volt. Végül a törvényt bevezették, Baccini pedig otthagyta a tanítónői állását. A kritikában a mai napig nincs egyetértés arra vonatkozóan, hogy pontosan miért mondott fel. Egyes elméletek szerint egyszerűen arról volt szó, hogy elképzeléseivel nem egyezett az új törvény által képviselt szemlélet, ezért úgy döntött, kilép az állami oktatás kereteiből. Ami ennél valószínűbb, hogy a rendelet hatályba lépésekor már várandós volt házasságon kívül fogant fiával (ami hatalmas szégyennek számított a korban), Manfredo Baccinivel, akinek 1879-ben adott életet, s terhessége miatt nem tudott volna testnevelésórákat tartani, sőt mi több, nem tudta volna már tovább rejtegetni várandósságát sem. Ezen gondolatmenet alapján, előbb vagy utóbb mindenféleképpen felmondott volna, a rendelet pusztán jó ürügy volt arra, hogy megtegye.¹⁸

Fia születését követően – aki élete legnagyobb szerelme és ajándéka volt, olyannyira, hogy az önéletrajzát is neki ajánlotta – elköltözött otthonról, és mivel munkahely nélkül volt, az írással pedig keveset tudott foglalkozni az újszülött mellett, újból pénz szűkében volt. Mégis, ez a kiszolgáltatott élethelyzet hozta el neki a haláláig tartó sikert. Barátja, Edmondo De Amicis segítségével szerzett egy ajánlólevelet, amelynek segítségével bekerült a Treves kiadó állandó írói közé, illetve sikerült betörnie a folyóiratok világába is¹⁹. A különböző periodikákban történő publikálással nem csupán egyre növekvő hírnevet, de életre szóló barátságokat is szerzett. A Firenzében megjelenő „La Rassegna scolastica” (1895-1908) folyóiratban társa volt például Pietro Dazzi is²⁰, akit habár már a folyóirati együttműködés előtt is ismert, de önéletrajzában is megemlíti a pedagógiai újságot, aminek keretein belül Dazzival továbbra is egészen élete végéig gyümölcsöző munkatársi kapcsolatot és egyben szoros barátságot ápoltak.

Baccini állhatatos természetének köszönhetően nem riadt meg az őt támadó erős kritikáktól, sőt, Firenzén kívülre lépett, sokat utazott Milánóba és Rómába, így az 1880-as évekre már igen nagy hírnévnek és szakmai elismertségnek örvendett. 1885-ben átvette régi jó

¹⁸ Cantatore 2014, 46.

¹⁹ Ezek voltak a „Gazzetta d'Italia”, „Rivista Europea”, „Gazzetta del Popolo”, „La Vedetta”, „Fanfulla della Domenica”, „Giornale per i bambini”, „Gazzetta letteraria”, „Domenica letteraria”, „La Rassegna scolastica”. Fontos még megemlíteni, hogy az 1880-es évektől kezdve fellendült a pedagógiával foglalkozó irodalom, mind kereslet, mind kínálat szempontjából, elsősorban az olasz állami iskolarendszer megreformálására kiadott rendeletek miatt. Égető politikai kérdés volt az elavult, nem egységes oktatás helyzetének megoldása. A fellendülés következménye az volt, hogy a kiadók meglátták a lehetőséget az ebben rejlő anyagi sikerben, így egyre inkább kizárólag profitorientáltak lettek, nem igazán foglalkoztak az írók etikus bánásmódjával. A kritika ezt az időszakot *industria dello scolastico* névvel illeti. (Porciani 1983, 473-491.)

²⁰ Monastra 2017, 47-48.

barátjától, Angelo da Gubernatistól a „Cordelia” folyóirat szerkesztését²¹, amelyben egészen kiteljesedik: informatív, ismeretterjesztő és morálisan nevelő szándékú cikkeket jelentetett meg benne kifejezetten leányok és fiatal nők számára. Élete végéig szívügye maradt a folyóirat.

Utolsó éveiben már ritkán írt, fián kívül ötvenes évei elejére tulajdonképpen teljesen egyedül maradt, mivel szülei már nem éltek, nővére pedig még ő elüttük elhalálozott. 1904-ben összeházasodott Tito Mariottival, akivel halála napjáig együtt maradtak. 1911. február 28-án halt meg Firenzében, tüdőtágulat miatt. Ida Baccini több mint száz megjelent könyvével és számtalan cikkével végérvényesen beleírta magát a 19. századi olasz irodalomba, példaként szolgálva minden őt követő leánygyermeknek, nőnek, tanítónőnek és írónőnek.

²¹ Cantatore 2014, 48.

2. A szerző életművéről

Ahogy az előző fejezetben láthattuk, Ida Baccini rendkívül sokoldalú életművet tudhat magáénak. Bár valóban igaz, hogy a 112 művet számláló életműből több mint kilencven írás gyermekeknek szánt olvasókönyv és tankönyv, amelyeknek sorát számos pedagógiai-nevelési témájú újságcikk is gazdagítja, de munkássága messze nem kizárólag fantáziadús mesékből és gyermeknevelési tanácsokból állt. Egyéb műveiben – amelyek semmivel sem kevésbé jelentősek, mint nagysikerű pedagógiai írásai – felfedezhetjük a művelt, emancipált, modern nő „tragikomikumát”. Baccini rendíthetetlen következetességét, hogy úgy és azt írjon, ahogyan és amit ő szeretne, a férfiak által dominált kiadói és szerkesztőségi rosta sem tudta megtörni, igazi női fortélyokkal tanulta meg kijátszani a rendszert. Álnevek alatt publikált, több kiadónál²² próbálkozott, illetve az elbeszéléseiből megtudhatjuk azt is, hogyan csapta be a szerkesztőket, majd csinált belőlük nyíltan viccet a publikum előtt.²³ Ida Baccini tehát jóval több volt, mint egyszerű firenzei tanítónő: egy olyan autonóm és öntörvényű személyiség, akit semmilyen szempontból nem tudott megtörni a rendszer, meggyőződéseivel szemben számára senki nem parancsolhatott: „*D'altra parte, io sono fatta così, nè potrei, anche volendo, mutarmi, checchè ne dicano i miei editori.*”²⁴

Első könyve, a *Le memorie di un pulcino* 1875-ben jelent meg, mindössze huszonöt éves volt ekkor. A kedves történetet a kiscsibéről hamar nagy siker koronázta, megadva a kezdőlöketet Baccini számára a további írások publikálására. Karrierje első éveiben főként a gyermekirodalom terén alkotott, első gyermekeknek szánt olvasókönyvét több hasonló jellegű, kifejezetten tanteremi használatra készült kötet követte²⁵, de egyik sem tudta utolérni a *Pulcino* sikerét, még az eredeti könyv 1902-ben megjelent második része sem. Baccini tankönyvei

²² Műveinek többsége az alábbi kiadóknál jelent meg: Paggi, Bemporad, Paravia, Paolo Carrara, Le Monnier, Trevisini, Treves, Società ed. Dante Aleghieri. A felsorolt kiadók a korban a legnagyobb neveknek számítottak, állandó verseny volt közöttük.

²³ A Le Monnier kiadónál 1884-ben megjelent *Nuovi Racconti* című novelláskötetének bevezetése az *A quattr'occhi!* címet viseli, nem véletlenül. Baccini leírja bizalmas beszélgetését a kiadó igazgatójával, amelynek során a férfi arra kérte a kezét szorongatva, hogy írjon valami szépet és kedveset a fiatal lányoknak, kevés halottal, könnyed témákkal, lelki nevelésük céljából. Baccini nyájasan mosolyogva megígérte, hogy így lesz, összeköti a kellemeset a hasznossal, bízta csak rá az igazgató. Ennek ellenére, a novellákat olvasva hamar kiderül, mennyire vette komolyan a kérést. Heves érzelmekkel, szerelmi szálakkal, árvasággal, betegségekkel és halálesetekkel tűzdelt novellák kerültek bele a kötetbe, komoly témákat boncolgatva, amelyek nem éppen feleltek meg a 19. századi fiatal lányoknak szánt olvasmányok irányába támasztott elvárásoknak. (Baccini 2002, 6.)

²⁴ Baccini 2002, 6.

²⁵ A gyermekirodalmat tekintve legismertebb művei közé tartoznak még: *Fanciulla massaia* (1880), *Lezioni e racconti per bambini* (1882), *Come vorrei una fanciulla* (1884), *Il diamante di Paolino* (1902). Ezen könyvei könnyen elérhetőek online PDF formátumban, illetve olasz könyvesboltok webáruházaiban, s valószínűleg a könyvespolcokon is. Tankönyvei és olvasókönyvei teljes listája megtalálható: <http://www.maldura.unipd.it/italianistica/ALI/baccini.html> (Utolsó megtekintés: 2024.12.29.)

elsősorban a tantervezetben meghatározott lexikális tudás prezentálására fókuszálnak, míg olvasókönyvei – habár nyomokban tartalmaznak különböző konkrét tantárgyi tudáselemeket, készségfejlesztést – inkább a morális nevelési elveket hangsúlyozzák változatos fiktív cselekményszálak mögé bújtatva.²⁶ Pedagógiai munkássága végül nemcsak könyvírásban, hanem oktatással foglalkozó folyóiratokban megjelent publikációival teljesedett ki.²⁷ Amikor átvette a „Cordelia” főszerkesztőségét, megtartott néhányat az Angelo De Gubernatis által megálmodott tematikus irányvonalak közül, de velük párhuzamosan kicsit saját képére is formálta a folyóiratot, hogy megtalálja modern női olvasóközönségét a periodika.

Ida Baccini kiemelkedő munkássággal rendelkező pedagógus-író körökben. Azonban, számos irodalmi területre kiterjedő, a korban nők körében ritka olvasottságáról és általános műveltségéről tesz tanúbizonyságot, hogy oktatási és nevelési jellegű írásai mellett más, egészen változatos műfajokban is alkotott. Lánykorában gyökerező költészet szeretetéből fakadóan írt két verseskötetet²⁸, a főleg női sorsokról szóló rövidebb történeteit négy novelláskötetben gyűjtötte össze²⁹, illetve írt hét – szerelemről, újságírásról, anyós-meny viszonyról, egy tanárnő életéről szóló – regényt is³⁰. A színház sem állt messze tőle: született négy színházi darabja³¹, amelyek között szerepel kifejezetten gyermekek számára írt is. Egyéb művei közül, amelyeket a kritika a *válogatott írások*³² kategóriába sorol a témák változatossága miatt, kiemelendő a *Fotografie instantanee* (1901), amelyet fiával, Manfredo Baccinivel közösen alkotott meg.

Saját életéről szóló, legnagyobb volumenű írása a *La mia vita. Ricordi autobiografici* (1904), amelyet kiegészítenek még a négy évvel korábban íródott *Un anno della mia giovinezza* (1900) és a halála előtt pár évvel megjelent *Il libro della vita* (1906) könyvek (ez utóbbit szintén

²⁶ Kifejezetten érdekes, hogy egyes könyveit ugyanazzal a címmel adta ki, csak egyiket leánygyermekeknek, másikat fiúgyermekeknek írta, s ennek megfelelően tartalmukat tekintve is eltérnek egymástól. Ilyenek például a *Per le più grandicelle* és a *Per i più grandicelli* című könyvei, melyek 1888-ban jelentek meg.

²⁷ A folyóiratokat, melyekben publikált, lásd: 10. oldal 19. lábjegyzete.

²⁸ *Ispirazioni*, Firenze, Tip. Carnesecchi, 1870., *Poesia*, Firenze, Bemporad, 1892.

²⁹ *Nuovi racconti*, Firenze, Le Monnier, 1884., *Feste azzurre*, Milano, Cogliati, 1893., *Il libro delle novelle*, Firenze, Salani, 1897., *Per le veglie invernali. Storie allegre e storie meste*, Torino, Paravia, 1901.

³⁰ *Vita borghese*, Bologna, Zanichelli, 1884., *Con l'oro o con l'amore*, Firenze, Salani, 1899., *Storia di una donna*, 1889., *Il romanzo d'una maestra*, Firenze, Salani, 1901., *Vorrei fare il signore!* Genova, A. Donath, 1901., *Tra suocera e nuora*, Firenze, Società Editrice Italiana, 1909., *Scintille nell'ombra. Dagli appunti d'una giornalista*, Rocca San Casciano, Cappelli, 1910.

³¹ *Tra due imperatrici*, Milano, Paolo Carrara, 1886., *Un gatto*, Torino, G.B. Paravia, 1901., *Commedie e monologhi per bimbe e bambini*, Livorno, Raffaello Giusti, 1905., *Una famiglia simpatica*, Milano, G. Agnelli, 1906.

³² *Le maestre e le educatrici*, 1890., *Il bacio*, Firenze, Bemporad, 1895., *Il the delle cinque*, Milano, Agnelli, 1900., *Fuoco sacro*, Rocca San Casciano, Cappelli, 1903., *Educhiamo il cuore*, Pontedera, Tip. Ristori, 1904., *Lo spirito del Galateo e il Galateo dello spirito*, Rocca San Casciano, Cappelli, 1904., *Per trovar marito*, Genova, E. Spiotti, 1908.

Manfredóval együtt írta). Levelezéseit tekintve számos, elsősorban szerkesztőkkel, kollégákkal és barátokkal váltott magánlevelezéseit beleírta az 1904-es önéletrajzába, a fennmaradó levelekből később a kritika összeállított további két kötetet, amelyek posztumusz kiadásban jelentek meg.³³

2.1. *La mia vita. Ricordi autobiografici* (1904): Ida Baccini és a női önéletrajzírás

Ida Baccini 1904-ben megjelent önéletrajza joggal kap kiemelt figyelmet a jelen dolgozatban, hiszen több szempontból is kiemelkedő jelentőségű, mind a szerzőnő életművét, mind a 20. századi olasz női irodalmat tekintve. Három önéletrajzi műve közül ez a kötet nyújtja a legátfogóbb képet életének és munkásságának egészéről, mindemellett kiváló összképet kaphatunk neki köszönhetően Olaszország középosztálybeli családjainak mindennapjairól, az irodalmi elitről és a kiadók életéről, a leánygyermek testi-lelki neveléséről és a nők helyzetéről az 1850 és 1904 közötti években. Baccini a kötetében nemcsak a fentebb felsorolt témákat érinti, hanem bepillantást enged az írói karrier örömeibe és nehézségeibe is, megosztja olvasójával a szakmai meglátásait és tudását, egyfajta magyarázatot adva arra is, hogyan és miért születtek az 1904 előtti művei, továbbá élete miért alakult útja úgy, ahogyan.

A kötet nemcsak női irodalmi jelentőségét, de terjedelmét tekintve sem kicsi. A Società ed. Dante Aleghieri 1904-es kiadása 296 oldal terjedelemben jött ki a nyomdából, egy ajánlást, egy bevezetést, 34 fejezetet, végül pedig egy összegzést tartalmazva. Ida Baccini kivételes önéletrajzát egyetlen fiának, Manfredo Baccininek ajánlotta, mint „legnagyobb büszkeségének és szíve legnagyobb szerelmének”.³⁴ Az ajánlást a *Prima di entrare in discorso* című előszó követi, amelyben Baccini pontosan megnevezi, milyen indokból írta és milyen közönségnek szánta írását. Van egyfajta letisztázó, számvető hangvétele: elmondja, hogy nem a hiúság érzése vagy az elismerés iránti vágya inspirálta a könyv megírását, hiszen már önmagában az életútja és őszintesége hitelessé teszi. Írása nem számadás, hanem legmélyebb önvalójának felfedése, hogy élete és egyénisége egészét, mint a modern nő példáját továbbadja olvasóinak. Kiemeli azt is, hogy ennek ellenére nem csak róla szól a könyv, hanem minden olyan szívének kedves vagy karrierje szempontjából fontos személyről, aki élete valamely szakaszában jelentős

³³ *Lettere di Ida Baccini a Piero Barbera*, a cura di Miriam Stival, in *Frammenti d'epoca. I dilemmi di «Cordelia». Tra tradizione e innovazione*, Padova, Cleup, 2000., és *Lettere (1874-1908)*, a cura di Teresa Cini, Pontedera, Bibliografia e Informazione, 2014.

³⁴ Baccini 1904, 5.

szerepet töltött be. A Baccinire jellemző módon³⁵ már az első oldalakon jelen van a kiszólás az olvasókhoz – ami a könyv további részeiben is nagyon gyakori lesz –, amelynek keretében figyelmeztet, ne számítsanak irodalmi műalkotásra, se vallomásra, könyve csupán őszinte feltárulkozás kíván lenni, amit remélhetőleg némi szimpátiával jutalmaz az olvasóközönség.³⁶ Az előszóban céltudatos és lényegre törő megfogalmazásait kicsit lágyabbá teszi az elegáns, válogatott, sőt kissé finomkodó szóhasználata, amely szintén végig kíséri az önéletrajz egészét. Csak az olyan fájó emlékek, mint az édesanya és a nővér alakjának felidézése vagy a szakmai kudarcok felemlegetése törik meg egy-egy indulatosabb, keményebb stílusváltás kedvéért. Összességében tehát nyugodtan megállapíthatjuk, hogy váltakozó, változatos hangnemben írt műről van szó.

Az előszóban azonban – már csak a könyv műfaját tekintve is – jelen esetben a legkiemelkedőbb sajátosság, hogy Baccini magáról az önéletrajzírásról is értekezik. Elég csak kinyitni a könyvet, s már az első pár oldal elolvasása után szembeötlő, mekkora tudatossággal állította össze visszaemlékezését. Néhány mondatban összegzi, mitől is lesz korszakalkotó az írása:

*...Cominciò subito col dichiarare che nessun sentimento di vanità m' ha spinto a scrivere questo libro: e ho il diritto di esser creduta perchè tutta la mia vita trascorsa, vita di silenzio, di lavoro, troppo spesso di lacrime (...). Scrivo queste pagine non tanto per appagare il bisogno imperioso di sincerità che, su per giù, è in tutte le anime affaticate e dolenti che poco han chiesto alla vitae che molto le hanno dato: quanto per rivelarmi, tal quale io mi sono, a persona che io amo più di me stessa e alla quale desidero di lasciare questa geniale compiuta rivelazione d'una individualità femminile moderna.*³⁷

³⁵ Az anyaggyűjtés során elolvasott Baccini művek (*Il diamante di Paolino: Storiella misteriosa*, Palermo, Salvatore Biondi, 1898., *Memorie di un pulcino seguito da Come andò a finire il pulcino*, Firenze, Bemporad, 1917., *Come vorrei una fanciulla*, Milano, Enrico Trevisini Editore- Libraio, 1881., *Lezioni e racconti per bambini*, Milano, Enrico Trevisini Editore- Libraio, 1882., *La fanciulla massaia, libro di lettura per le scuole elementari femminili superiori*, Firenze, R. Bemporad & figlio, 1895., *Nuovi racconti*, Firenze, Le Monnier, 1892.) közös jellemzője volt, hogy mind a bevezetésekben, mind a cselekményben jelen volt az olvasóhoz való folyamatos kiszólás, elsősorban kérdések, tanácsadás, fontos részek kiemelése vagy figyelmeztetés, figyelemfelhívás céljából. Fontos megjegyezni, hogy kivételt képeznek az eredetileg gyermekeknek szánt *Nuovi Racconti* kötet novellái, hiszen az iskolai használat, az edukációs szándék igényli a konstans interakciót a gyermekekkel. A *Nuovi Racconti* azonban – az előzetes szándék ellenére – végül inkább az idősebb lányoknak szól, ezért nem olyan szükséges az olvasást segítő orientálás.

³⁶ Baccini 1904, 7-8.

³⁷ Uo., 7.

Baccini tehát erősen indítja élete történetének felvezetését: nem azért írta meg történetét, hogy hitelessé váljon vagy bármit is bizonyítson, hanem azért, hogy egy modern nő személyiségének lenyomatát hagyja hátra az utókor – s leginkább az általa leginkább szeretett személy – számára. Soraiból kiderül, hogy kifejezetten publikálásra szánta önéletrajzát, ami már csak azért is egyedülálló a korban, mert a nők ezt megelőzően csak az asztalfióknak mertek írni az életükről és az érzelmeikről³⁸. Baccini azonban nemcsak, hogy megjelentette művét, hanem saját magára mintaként tekintett, amelyet érdemes továbbadni a jövő generációi számára. Ezzel az önéletrajzírást egyfajta önigazolás eszközének tekintette, az idősödő ember számvetéséről és életének perspektívikus összegzéséről van szó.

A kötetben található 34 fejezet, amelyben Baccini kronológiai rendben haladva tárja az olvasók elé életének történetét, három nagy tartalmi egységre osztható. Az első rész a gyermekkor és a fiatal felnőtt kor időszakát taglalja, a szerző születésétől Manfredo világra jöttéig. A második egység a karrierjére fókuszál egészen a századfordulóig, végezetül pedig a harmadik, legrövidebb rész egyfajta számvetésként szolgál 1902-vel bezáróan. Habár Baccini eredetileg nem bontotta írását erre a három szerkezeti egységre, a mű tematikus fókuszának mobilitása és - ehhez kapcsolódóan - az írói hangvétel változása megengedi ezt a fejezetekre bontást. A mű egészen átívelő visszatérő témák az útkeresés, a női identitás, az oktatás és az olasz iskolarendszer, a munka-magánélet közötti egyensúly vagy éppen ennek felborulása, az önállóság és önrendelkezés problémája, azonban mindezek fontossági megítélése, relevanciája eltérő a három fő egységben, vagyis az életkori sajátosságok és az egyéni megtapasztalások tükrében változik a főszereplő, s következésképpen a narrátor nézőpontja. Ez a sajátosság is teszi igazán érdekessé, sokszínűvé Baccini önéletrajzírásának technikáját, hangját pedig egyedivé.

2.1.1. Gyermek- és ifjúkor

Gyermek- és ifjúkorának elmesélését szülei és közeli rokonai háttérének ismertetésével, születése körülményeinek bemutatásával kezdi, egyszerűen és tárgyilagosan. Firenze jellemzése – lábjegyzeteiben ismerteti, pontosan milyen néven és hol található meg 1902-ben gyermekora Firenzének jelentőségteljes helyszínei³⁹ –, különös figyelmet fordítva a Via delle

³⁸ Habár a 18. században megszorodik Olaszországban is az alkotó-író nők száma – az Arcadia például *nom de plum* jelentetett meg női írásokat (vö. Magazzeni, 2017.) Azonban Ida Baccini előtt egyetlen másik nő sem jelentetett meg önéletrajzot, ráadásul saját név alatt.

³⁹ A térábrázolást illetően, főleg az önéletrajz Baccini gyermekkorát taglaló részében, a Firenzében történt fontosabb életrajzi események mind térkoordinátákba vannak helyezve. Maga a téri objektum reprezentánsává válik olyan érzelmeknek, mint a családi ház pszichiátriai intézmény melletti elhelyezkedése miatti lehangeltség, szomorúság, vagy a montemurloi ház és az ott megismert művészi világhoz társított izgalom, a felfedezés öröme.

Ruote-on található családi ház bemutatására, amelyet hosszasan taglal. Az elbeszélő Baccini belehelyezkedik a gyermek Ida szerepébe, akkori pár éves önmaga szemén keresztül nézve viszi az olvasók elé a gyermeteg rácsodálkozását a ház apró sarkaira, érdekes helységeire, a környék hangjaira, hasonló módon jellemezve szülei náluk megforduló barátait, szomszédjaikat. A gyermeknézőpont lehetővé teszi a varázslatos, földöntúli elemek beemelését, és ezzel a hely földrajzilag gondosan körülhatárolt realitása izgalmas találkozásban olvad össze a gyermeki félelem által kivetített képzeletbeli elemek fantasztikumával. A képzelt és valós világ keveredésének konkrét ihlető forrása a házuk közvetlen szomszédságában lévő pszichiátriai intézmény, amelynek udvarára tökéletes rálátása volt a gyermek Idának a szobaablakból. Nap mint nap láthatta a kertben sétálgató fiatal, törekeny, fehér ruhába bújtatott, csendesen énekelgető lányt, akinek látványa megigézte és elborzasztotta egyszerre. Visszaemlékezésében egyfajta vízióként idézi meg alakját: „*Dove sei andata, o Annina, o cara, o indimenticabile visione dei miei giovani anni?*”⁴⁰

Baccini hasonlóképpen viszonyult betegeskedő édesanyjához, illetve csendes, visszafogott nővéréhez is. Kislányként szívta magába minden mozdulatukat, már csak abból a természetes vonzódásból is, hogy gyermekkori női ideáljait az őt körül vevő személyekből alkotta meg, akik valamennyien törekeny, korlátozott, ideggyenge, alázatos nők voltak. Olyan női minták, amelyek nyilvánvaló ellentmondásban álltak mindazzal, amit Baccini képviselt. Visszaemlékezésének egyik fontos mozzanata lesz tehát, hogy kitérjen a saját maga női identitásának kialakításában fontos mozzanatot képviselő *leszakadás* kérdésére, ahogyan elutasítja a saját autonóm női személyisége formálódását tradicionálisan meghatározni hivatott női szerepeket. Már nagyon fiatalon, öt-hat évesen megjelent nála ez az összeférhetetlenség a körülvevő női mintákkal, a kettőség érzése, az általa kiváltott belső vívódás. A felismerést követően tehát nem lehet továbbra is autentikus a visszaemlékezés történetészvését meghatározó rácsodálkozó-felfedező gyermeki nézőpont, így a narrátori hang átvált a környezetét folyamatosan szkennelő, mindent megfigyelő, mindenre kíváncsi gyermek kritikus perspektívájára, amelyben már egyértelműen megmutatkoznak az elégedetlenség, a többre vágyó ambíció jelei. Magát így jellemezte, amikor az iskolás korba lépett: „*la fanciulla strana*”⁴¹, „*la fantasiosa fanciullina*”⁴², *bimba viziata*”⁴³. Övé lett tehát a család fekete

Ezek azért kerültek kiemelésre gyermekkorát illetően, mert a későbbiekben csak önmagában a helyekre hivatkozva magyarázza egyes gyermekkori érzelmeinek újra élését, felnőttkori megjelenését.

⁴⁰ Baccini 1904, 16.

⁴¹ Uo., 32.

⁴² Uo., 43.

⁴³ Uo., 21.

bárányának szerepe, hiszen mindenre kíváncsi, mindent megkérdőjelező, törtető kislányként olyannyira különbözött nővére és anyja temperamentumától.

Az iskolai éveiben tovább erősödött benne a kívülállóság érzete, mely lázadásba fordult át. Habár nagyon okos és intelligens, jóval a korosztálya előtt járó lány volt, megkérdőjelezte tanárait, sőt, magát a tananyagot is. Nem készített házi feladatot, hazudott, nyíltan ellenkezett. Az *A scuola* című fejezetben Baccini részletesen elmeséli, hogy erősen vallásos neveltetésben részesült az iskolának köszönhetően, mégis botrányt okozott az egyik tanórai feleltetés során, mivel Ábel helyett Káinnak adott igazat, mondván, hogy ő a bűnösöknek is jót akar.⁴⁴ Kellemetlen tapasztalatai mellett azonban, szerencsére örökre szívébe zárta a számára kedves tanárokat⁴⁵, akik később motivációként szolgáltak a saját tanári karrierjéhez, valamint több jövőbeli könyveihez inspirációt jelentettek egy-egy karakter megformálásakor.

Nem érezte tehát jól magát az iskolában, de otthon sem, a nagyszüleinél sem, mindegyik helyszínt komornak, baljós hangulatúnak, szomorkásnak ítélte. Az egyetlen hely, ahol a lázadó, elégedetlenkedő gyermek helyébe visszatér a reményteli, csodálkozó pozitív lányka, az Montemurlo kis városkája, ahová egyik betegsége alatt küldték szülei. A csend, a festői táj, az egyedüllét és a nagy tudású, irodalomban jártas Signor Pievano társasága közötti váltakozásban, megszületett a vágy, hogy művészettel foglalkozzon. Az önéletrajz ezen a ponton egyfajta mitográfiai *elemmé* válik, megjelenik a „fiatal író születésének toposza”, amely előrevetíti a jövőbeni írói sikereket.⁴⁶ A montemurlói időszak meséje kiszólásokban gazdag, bennük pedagógiai utalásokkal és útmutatásokkal kívánja ellátni Baccini a szülői szerepben lévő olvasóit. Signor Pievano tanítási technikáinak felidézése ugyanis alkalmat teremt számára, hogy retrospektív módon kivetítse a kor neveléstudományi módszereit, amelyek ellen a jövőben tanítónői pályája során személyesen is harcolni fog.⁴⁷

Kicsivel később, tízéves kora körül kezdődő, leginkább a család folyamatos költözései (először Genovába, majd Livornóba, aztán vissza Firenzébe) által meghatározott évekről nem beszél részletesen a szerző. Inkább az irodalomra, a művelődésre helyezi a hangsúlyt, a szellemi érés fontos tapasztalatát látja ezekben az években, hiszen apja munkájának és barátainak köszönhetően rengeteg új embert megismert, akik - szülei engedélyével, akik a korban rendhagyó módon nem írták elő, mivel foglalkozhat a lányuk – előszeretettel oktatták a fiatal

⁴⁴ Baccini 1904, 21.

⁴⁵ Stella Pacetti, Sora Gregia, Sor Romolo, illetve becenevén L'Assuntina, aki ugyan nem tanárnő volt, de édesanyja ismerőseként is nagy hatást gyakorolt Idára. Neki külön, róla elnevezett fejezetet szentelt önéletrajzában.

⁴⁶ Cantatore 2014, 37.

⁴⁷ Uo., 38.

Baccinit. Ráadásul, szülei otthon sem ódzkodtak lányuk előtt mindenféléről beszélni, ami gyermekfül számára károsnak volt titulálva a korban:

*Altra singolarità della mia educazione. In casa mia si parlava di tutto anche in faccia a me. Mai una di quelle reticenze così pericolose che mettono le fanciulle sulla via delle curiosità malsane (...) tanto che a tredici anni io sapevo della vita quanto può saperne una colta donna di cinquanta. L'amore, le gioie e i dolori della maternità, le cadute, i travimenti deliri delle passioni, non erano avvolti per me da quella terribile poesia misteriosa che turba il sonno alle fanciulle.*⁴⁸

Nem meglepő tehát, hogy Firenzébe visszatérve, szinte nővé cseperedve, Ida már inkább kritikusan tekintett a hagyományos női szerepre. Érdekes, hogy udvarlási korszakáról és a viszonylag fiatalon kötött sikertelen házasságáról, majd válásáról Vincenzo Cerrivel nem ír bőven, ahogyan tanítónői képzését is csak röviden említi. Érezhető, ahogyan elmúlt a kislányos varázs, a csalódás után alábbhagyott a lázadás, megérkezett az olykor kegyetlen női lét realitása, ami a felnőtt életszemléletét, egyben a kötet további részeit is áthatja.

Tanítónőként szomorúan tapasztalta Baccini, hogy semmit sem változott az olasz oktatási rendszer a gyermekkorból őrzött emlékeihez képest, s rájött arra is, hogy a tanítónőképzés sem készítette fel a valódi, hasznos tudás átadására. Csalódását anyjára is kivetítette: „*Non sapeva nulla di pedagogia la cara, semplice donna.*”⁴⁹ A felismerés azonban felgyújtotta benne a vágyat, hogy úgy oktassa a gyermekeket, hogy az iskolában eltöltött idő valóban előnyükre váljék. Eközben erősen bírálta az iskolarendszert, mondván, hogy abban a formában, amelyben az oktatás folyt, semmire sem volt jó.⁵⁰ Törekvő, izgatott hangvétellű fejtegetésének az irodalmi és pedagógiai önképzése körül gyermeke születése vetett véget, amiről azonban alig beszél, csupán érezteti, hogy házasságon kívül fogant a fia, valamint, hogy hazaköltözött szüleihez, miután felmondott. Érdekes, hogy ezekről az életrajzi elemekről keveset beszél a botrányoktól egyébként nem visszariadó Baccini. Az ok az önéletrajz modellszerűségében rejlik. Míg saját magánéletét illetően nyíltan felvállalja tönkrement házasságát és az azután más férfitől, házasságon kívül született fiát, majd a hazaköltözését is, ezek nem férnek bele az önéletrajz más elemei által – önálló pénzkeresés, művelt nőként, sikeres karrier által vagy a folyamatos önképzés – képviselt, más nők számára követendő mintába.

⁴⁸ Baccini 1904, 74.

⁴⁹ Uo., 73.

⁵⁰ Uo., 54.

2.1.2. Felnőtt- és időskor

Magánélete ettől a ponttól háttérbe szorul, előtérbe kerül viszont a szakmai karrierje, amelynek nagy sikere feledtette csalódásait és új erőt adott neki. Az önéletrajz immár inkább leíró jelleget vesz fel, újra tárgyilagos és tényszerű. Baccini beszámol a műveinek megjelenéséről, taglalja a kiadókkal és a cenzúrával vívott harcait, a főszövegben és a lábjegyzetekben egyaránt közzétesz levelezéseket kollégáival, szerkesztőivel és barátaival.⁵¹

A főszerepet azonban egyértelműen a „Cordelia” folyóirat kapja ebben a második tematikai egységben. A lapot 1885-ben vette át Baccini a korábban már említett Angelo De Gubernatistól. A szerkesztői munkában új lehetőséget látott arra, hogy ismét kibontakoztathassa kreativitását, pl. a női lét nagy kérdéseinek megvitatásában is. Az impozáns folyóirat haláláig szívügye maradt Baccininek, számos híres vendégíró⁵² felfedezhetünk a szerzők között. Baccini részletesen kifejti, hogyan próbált rátalálni erős és büszke női önmagára a „Cordelia” szerkesztésében megélt alkotói szabadságának köszönhetően, iránymutatást adva ezzel az olvasó fiatal lányoknak:

*Io allora non militavo nelle file avanzate del vero e proprio femminismo, come vi milito oggi; ma pensavo che allo sviluppo dell'educazione femminile l'eccessivo dottrinarismo, dovesse togliere ogni carattere di gentile bellezza. Quindi si trattava di trasformare radicalmente la Cordelia; di farne una rivista che non fosse né troppo dotta, né troppo grave, né troppo libera, né troppo rigida, né troppo fatua, né troppo seria.*⁵³

Az önéletrajz végéhez közeledve a kezdeti rácsodálkozás a világra, majd az azt követő lázadás, aztán az életközépi céltudatosság és törtetés után érezhetően megjelenik a lefelé ívelés, a számvetés ideje. Életére visszatekintve, Baccini nem bánt meg semmit, karrierjét tekintve viszont hangot ad csalódottságának a könyv utolsó három fejezetében és az összegzésben. Úgy gondolja – s részben igaz is, hiszen az utókor is elsősorban úgy emlékszik rá, mint nagyszerű pedagógusra –, hogy íróként sosem tudott kitörni a *Memorie di un pulcino* béklyójából, hiába próbálkozott a legváltozatosabb irodalmi műfajokkal. Saját elmondása szerint Mindig csak az

⁵¹ Az önéletrajzában olvasható levelek a következő személyektől származnak: Atto Vanucci, Matilde Serao, Antonio Fogarazzo, Uraldino Peruzzi, Giovanni Pascoli, Alfredo Bacelli, Edmondo De Amicis. Továbbá, Baccini sajátos elképzelését az önéletrajzot illetően alátámasztja a tény, hogy több darabot beillesztett a szövegbe a személyes levelezéséből a, sőt lábjegyzetekben is helyet adott nekik. Egyik elem sem alkotja részét az önéletrajzírás hagyományos formai jegyeinek.

⁵² Mint például Enrico Nencioni, Ullisse Poggi, Luigi Vivarelli Colonna, Agostino Capovilla.

⁵³ Baccini 1904, 193.

a szelíd, finom, kedves gyermekíró maradt a kritikusok szemében, hiába írt úgy, mint a kor legnagyobbjai (önmagát előszeretettel hasonlította Edmondo De Amicishez). Pedig sohasem akart más lenni, csakis Ida Baccini.⁵⁴

Végezetül nemcsak rájött, hanem meg is élte, mit jelent az igazi egyenjogúság, még ha keserédes is:

*(...) ho assolutamente rinnegato i miei principi conservatori e sono diventata quello che si dice una femminista militante, almeno nel senso di chi vuol lasciata una assoluta libertà d'azione alla donna, e crede i suoi diritti e i suoi doveri, nel vasto campo della morale, assolutamente eguali a quelli dell'uomo.*⁵⁵

Összességében elmondható, hogy Baccini sok hasonló nőtársa számára kínálhatott példát, így az sem mellékes, hogy a szerző a könyv végén található összefoglalásban úgy tekint magára, mint egy igazi „militáns femministára” (*femminista militante*)⁵⁶. Ez az ok, amiért számára a saját életútja nem merülhetett ki az Olaszországban olyannyira népszerű életrajzi lexikonok adatsorában. Kedves barátjának, Angelo De Gubernatisnak⁵⁷ a munkásságára utalva – a következőképpen vélekedik ezekről:

*I dizionari biografici che Angelo De Gubernatis cominciò, pel primo, a metter di moda in Italia e, più tardi, la mania dei profili per cui ogni persona che avesse sulla coscienza appena appena una pagina di prosa stampata veniva pregata dai critici in trentaduesimo di concedere con i propri connotati anche le sue fedeli di nascita e altre generalità: — dizionari e profili (...).*⁵⁸

Baccini inkább újraírja magát, életének epizódjait pedig perspektívába helyezi, amelynek enyészpontjában a saját sorsát autonóm módon alakítani tudó, emancipált nő képe bontakozik ki.

Több szempontból írása igen közel áll ahhoz, amit a modern kritika *autofiction* névvel illet. Az autofiction olyan kortárs prózai műfaj, amely az önéletrajzi elemeket a fiktív elemekkel

⁵⁴ Baccini 1904, 281-294.

⁵⁵ Uo., 284.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Gubernatis mellett, hogy korának egyik legnagyobb orientalista tudósa volt, 1900-ban kiadta önéletrajzát, *Fibra. Pagine di ricordi* címmel. (Bocchi 2014, 333.)

⁵⁸ Baccini 1904, 13.

vegyíti⁵⁹ – egyszerre van jelen tehát a valóság és az illúzió, amely utóbbi nem feltétlenül jelenti azt, hogy a varázslatos elemek szükségesek az illuzórikus hatás eléréséhez. Philippe Jeneune 1975-ben publikált *Le Pacte autobiographique*⁶⁰ című tanulmánya szerint, sokszor kifejezetten nehéz érzékelni a határvonalat e két kategória között, elsősorban a szerző-főszereplő alakja miatt, aki tulajdonképpen hiába egy és ugyanazon személy: a szerző a jelenben élő entitás, és aktív főszereplője elmúlt élete történetének, amelyben viszont csak papírlapon létezik. A műfaj egyik kulcseleme a múlt nem szimplán deskriptív prezentálásában, hanem a múltban már csak fiktiivén jelen lévő szerző-főszereplő cselekedetiben, megszólaltatásában rejlik. Saját életében – még akkor – meg sem történt események lehetséges kimenetelein való gondolkodás, több fiktív jelenet anticipált lefestése; ezek mind kitalált elemek, amelyek a valóságot torzítják, de a cselekményszálát tovább viszik, alakítják. A műfaj esszenciája tehát abban rejlik, hogy a szerző nemcsak egy karakter, hanem élő szereplőjévé válik saját történetének, és ezáltal aktívan alakítja a fiktív és nem-fiktív cselekményszálakat.⁶¹

Baccini esetében is jelen vannak a „*Mi lett volna, ha...*” és az „*Ezt akkor még nem tudtam, de ha tudtam volna, akkor...*” jellegű gondolatmenetek, valamint sokszor kalandozik el egy-egy hosszabban kifejtett fiataalkori emlékfoszlányánál, s biztatja, bátorítja, sajnálja, vagy éppen valamire tanácsolja a múltbéli fiktív önmagát, az írás pillanatában 54 éves valódi női valójából. Gyakori még a jelenbe való visszaugrás, kontextus nélkül. Ezek a felettébb elégikus részek leggyakrabban a nosztalgiaéről, a múltba való visszavágyódásról szólnak, de úgy tűnnek, mintha a múltbéli történet részét alkotnák:

*Ma perchè, allora, il ricordo di certi viaggi all'antica, a base di diligenze e di polverone, ci danza nella memoria, fulgido come una visione amorosa? Forse perchè tutte le cose lontane ci appaiono più belle: forse anche perchè l'uomo, questo etemo incontentabile, pur di non dichiararsi contento del presente, si tormenta a evocare e a gridar desiderabili giorni e costumi non lieti, non belli, non utili, irrevocabilmente sepolti.*⁶²

Ida Baccini önéletrajza sajátos visszatekintés kalandos életútjára, így egyben tudatos összefoglalása az ebből fakadó személyes tapasztalatoknak és nézeteknek a női létet, a nemi szerepeket, a leánygyermek nevelését és oktatását illetően. Pontosan az önéletírás ezen

⁵⁹ Marchese 2014, 183.

⁶⁰ Lejeune, Philippe, *Il patto autobiografico*, Bologna, Il Mulino, 1986.

⁶¹ Baccini 1904, 187-189.

⁶² Uo., 30.

sajátosságaiból, a felvetett témákból adódóan válik kifejezetten érdekessé, ha megpróbáljuk összevetni az *Autobiografiát* olyan egyéb művekkel, amelyek - ha más műfaji keretekben és eltérő célokat szolgálva is - bizonyos továbbgondolásra serkentenek bennünket az önéletrajz részben szerző által is explicitált szándékát tekintve, hogy az élete egyfajta mintaként, modellként szolgáljon a fiatal felnövő lánynemzedék számára. Az önéletrajzban tárgyalt és a fentiekben kiemelt tematikai egységek azokat az életeseményeket, a női identitás körüli gondolatoknak vonják egy csokorba, amelyek Baccini egyéb műveiben is tetten érhetők.

2.2. *La fanciulla massaia* (1880), egy leánygyermeknek szánt olvasókönyv

A kritika sajnos alig foglalkozik a *Fanciulla massaiával*, a szakma figyelme szinte kizárólag a *Le memorie di un pulcinóra* szorítkozik. Még a jelenleg elérhető legátfogóbb elemzés is Lorenzo Cantatore tollából kizárólag ez utóbbival összefüggésben, azzal együtt tárgyalja az olvasókönyvet a 2013-ban megjelent tanulmányában. Cantatore írása, habár – kiemelkedve az eddig látott tisztán pedagógiai módszertant érintő vizsgálódásból – külön stílári és tartalmi szempontból is összehasonlítja az említett két művet, de kifejezetten életrajzi jegyeket továbbra sem taglal részletesen. Pedig, a mű nemcsak módszertani szempontból, hanem tartalmi és stílári jegyeit tekintve is több, mint komplex.

Ida Baccininek a *La Fanciulla massaia* című olvasókönyve egy évvel fia születése után jelent meg. Ekkor még íróinői karrierje elején tartott, de már öt évvel a sokat emlegetett, nagy sikerű gyermekkönyve, a *Le memorie di un pulcino* megjelenése után. Az 1880-ban megjelent olvasókönyvét csakis leánygyermek számára készítette, kifejezetten iskolai használatra. A könyv igazi sikerét az 1892-es Bemporad-féle kiadás hozta el, amelyhez *Del presente libro (Avvertenze per la prima edizione)* címmel Giuseppe Rigutini írt előszót. Rigutini a firenzei Liceo Ginnastico Dante tanítója, a firenzei és pisai egyetem filológia professzora és az Accademia della Crusca tudósa volt, előszavában meleg szívvel ajánlotta az olvasmányt lányoknak, pedagógusoknak és szülőknek egyaránt, Baccinit pedig magasztalta tanítónői és íróinői tehetségéért. Ebben az új kiadásban az eredeti cím is kiegészítésre került a *Libro di lettura per le scuole elementari femminili superiori* alcímmel, jelezve a könyv leányoktatásban széleskörűen betöltendő szerepét.

Rigutini előszója után egy *Prima di cominciare* című rövid bevezetés következik Baccini részéről, melyben – később a könyv egészére jellemző módon – a „*care mie figliuole*”⁶³

⁶³ Baccini 1892, 5.

fordulattal szólítja meg fiatal hölgy olvasóit, majd elmagyarázza nekik, miért és hogyan született a könyv. A szerzőtől megszokott határozott véleményformálás itt sem maradhat el: kertetelés nélkül kimondja a mű keletkezésének apropóját, azaz, hogy az előző húsz-harminc évben szerinte nem született kifejezetten ennek a célközönségnek szánt, megfelelő iskolai könyv, elsősorban a túl komolyan vett tárgyi tudás töménysége miatt:

*É un fatto, mie care figliuole, che venti e trent'anni sono non c'era un'anima buona che si risolvesse a scrivere un libro per vostro uso e consumo. (...) E che volete? Tutti in questo mondo non son mica obbligati a studiar filosofia, matematiche e critica storica! Non ci mancherebb' altro! Che cosa succedeva? I libri restavano negli scaffali, e noi restavamo nella beata ignoranza di prima.*⁶⁴

Baccini említ pár nevet, akik véleménye szerint - sokakkal ellentétben - megugrották azt a szintet, amellyel egy jó olvasókönyvnek rendelkeznie kell: „(...) *i nomi illustri del Thouar, del Dazzi, del Trenta, del Pacini, del Collodi, del De Amicis.*”⁶⁵ Ugyanakkor kifogásolja, hogy hiába vannak zseniális műveik ezeknek az íróknak, ha egyik sem kifejezetten leánygyermekeknek lett szánva.⁶⁶ Ezt szem előtt tartva, az író könyvének célja, hogy az édes tudatlanságból és unalomból kiemelve a lányokat, a kezükbe adjon nekik egy olyan írást, amely nem csak hasznos, de szórakoztató is lehet számukra.

Baccini írói bravúrját mutatja, hogy a könyv „történet a történetben” szerkezetű. Ida – aki az igazi nevét megtartva van jelen a történetben, intradiegetikus elbeszélőként ragadja magához az első szintű elbeszélés narrátori szerepkörét – a Főbélőjével, Rosával beszélgetve megtudja, hogy annak lánya, Ersilia teljesen megváltozott, amióta iskolába jár. Régen rendes lány módjára, tökéletesen ellátta a ház körüli teendőket, de mostanra csak olvas és olvas, nem segít otthon semmit, ráadásul hálátlan és gögös lett. Rosa Ida segítségét kéri, hogy - mint tanítónő - beszéljen a lányával, bírja jobb belátásra a házimunkát illetően. Ida úgy dönt, hogy elmesél egy történetet Rosa lányának, amely nem volt más, mint a *Fanciulla massaia* beékelődő története.

⁶⁴ Uo., 7.

⁶⁵ Uo., 6.

⁶⁶ Izgalmas kérdés, hogy Baccini miért gondolta úgy, hogy szükség volt a tankönyvek nemek szerinti elkülönítésére. Fontos szempont, hogy a korban még nemek szerint szeparált iskolák voltak, amelyek tanmenete különbözött egymástól. Ahogyan a kifejezetten lányoknak szánt olvasókönyvében is láthatjuk, a háztartástan fontos eleme volt a lányok oktatásának, míg a fiúiskolákban ez hiányzott. A pluridiszciplinaritás is jelentős tényező, mivel már az elemi fiúiskolákban is nagyobb hangsúlyt kaptak egyes "komolyabbnak" ítélt tudományterületek, mint például az orvos- vagy a jogtudomány, hiszen a korban orvosok és bírók a férfiak közül kerültek ki. Baccini az olvasókönyvében lányok számára vegyíti a háztartástant a kapcsolódó tantárgyi elemekkel, ez pedig a fiúiskoláknak készült könyvekben nem volt jelen.

A kerettörténetbe illeszkedő másik történet 31 főfejezetet és számos alfejezetet tartalmaz. Valójában innen kezdődik maga az olvasókönyv, melynek egyetlen főszereplője Marietta, egytizenöt éves, a 19. századvégi ideális fiatal lányt megtestesítő gyermek. Szép, kiváló tanuló, jó lány, aki édesanyjával Esterrel, édesapjával Signor Demivel és két kisebb testvérével, Gemmával és Pieróval él, lakóhelyük nem ismert. Jómódú családról beszélhetünk, hiszen szakácsuk és szobalányuk is van, aki nem más, mint Ida maga. Ezzel a szerző a második történet számba is belehelyezkedik, amelynek ugyancsak allodiegetikus narrátora lesz az első szintű történethez hasonlóan.

A családi idillt az édesanya tüdőbetegsége töri meg, s a család háziorvosa, Signor R. a korban divatos módon legalább három évnyi „levegőváltás-kúrát” ír fel neki Nizzában. Édesapja közli Mariettával a hírt és aggályait is, miszerint hiába állnak jól anyagilag, nem fogják tudni fizetni édesanyja költségeit, mivel fizetni kell a tartozásokat is, valamint a Londonban élő rokonokat is rendszeresen támogatják, jó és becsületes családfőhöz híven. Marietta erre felajánlja, hogy a család megsegítése érdekében erre az időszakra magára vállalja az édesanya által végzett háztartás vezetését, ezzel is csökkentve a család kiadásait. Innen ered a mű címe, mivel hölgyektől szokatlan módon, Marietta amellet, hogy kiválóan végzi tanulmányait, nagyszerű háziasszony is, pontosan úgy, mint Ida Baccini is tette a valódi életben egyedülálló anyaként. Az elbeszélő a Nizzába induló édesanyját egy Niccoló Tommaseo versrészlettel⁶⁷ búcsúztatja, ami a hontalanságról beszél, a hangulathoz illően. Majd egy kiszólás követi Mariettához, bátorítás gyanánt⁶⁸: „*Maria, povera figliuola, fa' cuore. Dio, che è la pietà infinita, ti concederà la grazia di riveder la tua mamma, di rivederla sana e lieta.*”⁶⁹ Megjelenik a hit motívuma, ami nemcsak Baccini életében és neveltetésében játszott fontos szerepet, de pedagógiai tevékenységében is hangsúlyt kapott a vallásos nevelés fontossága, ha nem is túlzó mértékben: „*(...) non c'è situazione disperata dalla quale non si possa uscire con del coraggio, con la pazienza e con l'aiuto di Dio.*”⁷⁰

Az édesanya távozását követően Signor Demi úgy dönt, kiadják házukat, hogy plusz bevételük legyen. Egy angol férfi és lánya, Sir Gaspard és Miss Lucy, valamint a lány nevelőnője, Mistress Bounce költöznek be a családhoz. A nevelőnő alakjában, akit első

⁶⁷ Baccini 1892, 25.

⁶⁸ A műben kétféle kiszólás jellemző. Gyakoribb, hogy a szerző a kis olvasókat szólítja meg, általában a narratív részeknél, figyelemfelhívás szempontjából, például, hogy értékeljék a testvéreikkel és a szüleikkel töltött pillanatokat vagy ne hanyagolják el az olvasást otthon sem. Kisebb arányban jelen van azonban a főszereplőhöz, Mariettához való kiszólás is, jelen esetben bátorító szavakat intéz neki az édesanyja nélkül töltött nehéz időkben. A főszereplő megszólításának oka lehet, hogy ezáltal érzelmi szinten közelebb hozza a szereplőt az olvasókhoz.

⁶⁹ Baccini 1892, 25.

⁷⁰ Uo., 122.

ránézésre felettébb ellenszenvesnek fest le, szintén fel lehet ismerni az író személyét, immár rejtett formában. Sir Gaspard irodalommal foglalkozik, Firenzébe a munkája miatt jött, és magával hozta a lányát is, akinek - meggyőződése szerint - jót tesz majd az olasz út. Lucy igazi nagyvárosi angol hölgy, folyékonyan beszél olaszul, franciául és németül, kiválóan ért a művészetekhez és a történelemhez, viszont a házimunkához annál kevésbé. Baccini ezt a történeteszálát ragadja meg, hogy könyvébe beépítse a lányok tantárgyszintű háziasszonyi oktatását. Az újonnan megismerkedő két lány tehát egymást tanítja, egymástól tanulnak kölcsönösen, miközben szoros barátság fűződik közöttük. A szöveg erős jellemzője az intertextualitás, ami különböző kézikönyvekből és levelekből vett szövegrészek beemeléseben nyilvánul meg, amelyeket a lányok közösen olvasnak a kis társaság olaszországi utazásai során. A két család ugyanis sokat utazik, hogy megmutassák az angoloknak Olaszország szépségeit, ezért a lányok történelmi és földrajzi ismeretterjesztő broszúrákat olvasnak az úton.

Amikor Marietta Lucyt tanítja otthon például az asztalterítők fehérítésére vagy vasalására, akkor szintén kézikönyvekből tájékozódnak. Ezek mind nagyszerű példák az multidiszciplináris tudásközvetítés megjelenítésére az iskolában, és persze nem a szokványos száraz, hanem szórakoztató és olvasmányos módon. Az ilyen szövegbetéteket tartalmazó fejezetek olyanok, mintha maguk is kézikönyvek lennének, külön alfejezeteket tartalmaznak⁷¹, így mind stílusukban, mind pedig felépítésükben a hagyományos tankönyvek világát idézik, ugyanakkor szórakoztató módon oktatnak kémiát, biológiát, orvostudományt, történelmet, konyhaművészetet, olasz irodalmat, földrajzot, zenét, ráadásul mindeközben a lányok a gyakorlatba is átültetik az elsajátított ismereteket: Firenzét látogatják vagy épp takarítanak.

A mű pedagógiai célját erősíti, hogy a tudományos vagy házvezetéshez kapcsolódó fontos szavak, kifejezések félkövér betűvel szedve ki vannak emelve a szövegben, így téve könnyebbé a lányok számára a tanulást. Baccininek szívügye volt azonban a morális nevelés is: ezt a feladatot is vendégszövegekre bízta, méghozzá az édesanya Nizzából küldött leveleinek formájában. Ahogyan ezeket olvassa Marietta, úgy informálódik kisebb testvérei helyes nevelését vagy saját maga helyes életvezetését illetően.

A *Componimento della Gemma. La buona figliuola* című fejezetben Marietta húgának rövidke írásain keresztül tanít helyesírást. A szövegben szándékosan vannak hibák, amelyekre félkövér stílussal kiemelve hívja fel Baccini az olvasók figyelmét. A szerző tehát zseniálisan építette bele olvasókönyvébe az oktató részeket, amelyek ebben a formában nem különülnek el

⁷¹ Ilyen címei szerepelnek például: *Lino e cotone*, *Biancheria da camera*, *Lenzuola*, *Federe*, *Asciugamani*, *Conseguenze del sudiciume*, *È bene che le fanciulle ballano?*.

zavaró módon a főszövegtől, s nem is törik meg annak cselekményszálát. Ráadásul „történet a történetben” elbeszélői technika is többször új tovább színtezi mélységében vagy teszi komplexebbé a szöveg horizontális szerveződését, hiszen a különböző másodlagos szereplők is mesélnek magukról történetet, ami ugyanúgy tanító célokat szolgál. Példa lehet erre az idős szénbányász férfi élettörténetének a megosztása, amely az emberi lélek tisztaságáról és becsületéről tanítja kis olvasóit.

A szereplők ”beszéltetése” révén olyan témák boncolgatására kerül sor a műben, mint a művészet értékelése, a női szépség és az öltözködés, az irodalom szeretete és a folyóiratok olvasásának népszerűsítése a nők körében, az iskolai oktatás fontossága, a barátságok jelentősége, a házasság intézménye, vagy éppen a férfifejek elcsavarásának fortélyai. Mindez pedig a Baccinitől megszokott, egyszerre könnyed, de részletező stílusban előadva. Természetesen nem hiányozhat a műből a polgárpukkasztás sem: az egész művet behálózza a leplezetlenül provokatív szándék, a humor: például azzal, hogy a fiatal lányok bekapcsolódnak a felnőttek beszélgetésébe, jogot formálnak a véleményalkotásra, sőt azt széleskörben ki is fejtik, ellenkeznek a szülőkkel, megnyilvánulásaik olykor szarkasztikusak, sőt szándékoltan viccesek. Ezek mind olyan elemek, amelyek a korban botrányosnak hatottak, és főleg pedig nem egy ilyen műbe illőek voltak.

A közel 200 oldalon át hömpölygő történet vége egy igazi nagy, boldog befejezés. A három év leteltével a Demi család édesanyja gyógyultán tér haza, Lucy pedig férjhez megy Olaszországban, amit a két család közösen ünnepel meg. A kerettörténet is lezárul Baccini szavaival, amelyeket először Mariettához, majd ismét olvasóihoz intéz, mint intő jó tanácsot:

*Il mio compito è finito. Addio, Maria. Addio, figliuole mie; amate la vostra famiglia, la vostra casa, la vostra mamma; siate buone, amorose, vigilanti, massaie; e quando la sera, compiuto l'ufficio a cui vi ha destinato il Signore, vi ridurrete, siccom'è costume delle gentili fanciulle, nella quiete della modesta cameretta, pregate per tutte le povere bambine che videro partire la mamma senza speranza di ritorno, e raccomandatele a quel Divino (...).*⁷²

Az olvasókönyvet terjedelme, tartalmi és stiláris sokszínűsége, kapcsolódása a korszerű pedagógiai elvekhez, valamint egy követendő nevelési példa felállításának szándéka a kor leánygyermekéi számára mind érdekessé teszik arra, hogy elemzés tárgya legyen. Ami azonban

⁷² Baccini 1892, 209.

még érdekesebb megközelítés lehet, hogy Ida Baccini önéletrajzának ismeretében számos életrajzi elem fedezhető fel az olvasókönyvben. A két mű születése között eltelt huszonnégy év és a műfaji különbözőség ellenére is, érdekes kérdéseket vethet fel egy összevető elemzés.

3. A két mű komparatív elemzése

Amint korábban már említettem, Ida Baccini műveit elsősorban pedagógiai megközelítésből vizsgálja a kritika, önéletrajzát önmagában pedig alig kutatják. A két olvasókönyvről, a *Le memorie di un pulcino* (1875) és a *La fanciulla massaia* (1880) művekről 2013-ban már készült egy összevető elemzés Lorenzo Cantatore tollából, azonban a két könyv műfaját tekintve azonos volt, így talán indokoltabbnak tűnhet az az elemzés, és persze nem meglepő, hogy számos közös jegyet sikerült azonosítani a két műben. Olyan tanulmányt viszont, amely kifejezetten Baccini önéletrajzát vetné össze valamelyik pedagógiai célú olvasókönyvével, a dolgozat anyaggyűjtése során egyáltalán nem találtam, annak ellenére, hogy úgy vélem, az író egész életművet épített fel a saját életútjából. Ebből személyes meglátásból kifolyólag mindenképpen érdemesnek találtam egy ilyen jellegű elemzést elvégezni. A következőkben az önéletrajz leghangsúlyosabb tematikai egységei – a női lét és identitás kérdése, a különböző nőalakok mint minták a családban és annak közvetlen környezetében az identitásformálódás folyamatában, az oktatás aktuális kérdései, a barátság és a férfiakkal való viszony problémái – mentén haladva vizsgálom meg, milyen áthajlások vannak egy tendenciózusan perspektívába állított életrajz és egy ugyancsak tendenciózus olvasókönyv között, amennyiben egyik mű sem marad meg a saját műfajától elvárt keretekben.

3.1. Női identitás

Az első fontos tematikai egység a női identitás, ami első ízben az én-alakok és egyéb nőalakok reprezentációján keresztül kerül megnyilvánulásra az olvasókönyvben. Baccini kihasználva a történet a történetben keretet többszörösen is beleírja magát a művébe. Két esetben konkrétan, a nevét felhasználva próbálja hitelessé tenni az elbeszélését, ráerősítve tulajdonképpen az intradiegetikus elbeszélői pozícióra, más alkalommal pedig implicit módon, egy-egy szereplő hozzá nagyon hasonló attribútumokkal való felruházása révén. A bevezető történetben Rosa lányának bölcs tanítónőjeként önmaga valódi képében, a *massaia* történetén át mutatja meg az arany középutat a házimunka és a tanulás között; a fiktív történetben pedig a szobalány Idát alakítja. Ez két olyan eset, amiben az író az illúziót kelti, hogy valódi önmaga köszön vissza az olvasóknak a lapokon. Mistress Bounce, Miss Lucy házitanítónője is sok Baccini-vonást hordoz. Az olvasókönyv több oldalt szentel a bemutatására, amelyekben első pillanatra

kissé ellenszenvesnek, furcsán magának valónak tűnik, egyfajta „figura poetica”.⁷³ Mint kiderül, leánykori nevén Isabellina magányos gyermek volt, aki szabadidejét az irodalomnak, a versírásnak és a hold bámulásának szentelte, mindig koravénnek érezte magát és tizenhat évesen megírta első verseskötetét, a *Ricordi di giovinezza*t. Huszonöt évesen férjhez ment, de férje nemsokkal házasságuk után világköri útra vállalkozott, így a nő egyedül maradt, s azóta idejét a magántanításnak szentelte. Ha párhuzamba állítjuk Ida gyermek- és ifjúkori önmagának megítélését, ahogyan azt az önéletrajzában élénk festi, a hasonlóság szembeötlő: ő is magányos kislány volt, idejének nagy részét az irodalom tanulmányozásával töltötte, szerette a verseket, koravénnek érezte magát már hétévesen is, huszonéves korától kezdve pedig a tanításnak szentelte magát. Bár Baccini nem a holdat, hanem a házuk mellett található elmeegógyintézet udvarán sétálgató fiatal lányt bámulta áhítatosan, első verseskötetét húsz évesen írta, s elvált férjétől, de még így is érzékelhető a párhuzam. Magával a főszereplő kislánnyal, Mariettával is fellelhetőek erős párhuzamok, amelyek közül a legegységelműbb, hogy amikor a házimunka fortélyait és Olaszország művészeti remekeit magyarázza Lucynak, *maestrinának* nevezi a szerző, tanárnői szerepbe helyezi, míg ugyanezt sosem mondja ki Lucyra vonatkozóan, hiába kölcsönös a két lány között egymás tanítása. Emellett Marietta egyszerre kiváló háziasszony és kiváló tanuló, ráadásul mindent egyedül végez, ahogyan Baccini is.

Önmagán kívül, gyermekkorának néhány fontosabb női alakja is megjelenik árnyaltan az olvasókönyvek szereplőiben. Baccini édesanyja is beteges természetű volt, ahogyan Marietta anyja, Ester Demi. Erős párhuzam az önéletrajz és az olvasókönyv között, hogy mindkettőben szerepel egy „Assunta fejezet”, ami egy kedves, idősebb hölgyről szól, aki az édesanya ismerőseként látogatóba jár a családhoz, hogy beszélgessen és egyben tanítsa a család leánygyermekét. Baccini életében ez a hölgy L’Assuntina névre hallgatott, míg az olvasókönyvben signora Assunta néven jelen meg, a róla szóló fejezet pedig a *La visita della signora Assunta* címet kapta. Ebben elsősorban Marietta magánéletéről beszélgetnek, barátairól, tanulmányairól, azon belül is, hogy otthon milyen könyveket olvas. Az olvasás szabadsága Marietta esetében is adott, mint Baccini gyermekkorában. Az édesapja soha nem írta elő, milyen könyveket forgathat a lánya, sőt, még hozott is neki a munkahelyéről olyan olvasmányokat, amelyek nem gyerekeknek íródtak. A történetben ugyanez a helyzet Marietta esetében is:

⁷³ Baccini 1892, 28.

*Oh! leggo ben poco di fronte al bisogno che ne avrei: fra gli antichi, qualche pagina del Machiavelli o del Giambullari: fra i moderni le prose del Leopardi, il Manzoni e qualche buon romanzo che via via mi porta il babbo: de' poeti non leggo che i quattro nostri maggiori, le traduzioni del Maffei, e il Giusti.*⁷⁴

Ez a részlet az olvasókönyvben egyfajta ajánlás funkcióját tölti be mind a tanulók, mind a szüleik számára, hogy kiktől olvassanak a lányok a szabadidejükben, valamint példát mutat a szülők számára, hogy ne korlátozzák gyermekeik irodalmi formálódását.

3.2. Emberi kapcsolatok, a barátság és a szerelem

Az emberi kapcsolatokra rátérve, Baccini önéletrajzában említésre kerül mind a barátság, mind a szerelem témája. Felnőttkorban elsősorban a munkakapcsolatokból származó barátságait helyezi előtérbe, mivel kislánként felettébb magányos volt, de kivételként boldog nosztalgiával emlékezik vissza egyetlen iskoláskori barátnőjére, Emmára, akivel egymásra találtak a tanulás iránti szeretetükben, hasonlóképpen, mint az olvasókönyvben Marietta és Lucy. Önéletrajzi kötetében a szerelemről mélyre menően nem beszél, ahogyan házasságáról is éppen csak pár oldal született a könyvben, az is inkább tartózkodó szemléletű, leíró jellegű. Leginkább a tizenéves korára jellemző udvarlási kísérleteket meséli el. Közülük többet beszél Leonetto Franciosiról, akit a Wulliet intézetből ismert meg, s fiataalkorának első olyan fiúja, aki iránt szimpátiát táplált, de aztán a gyermeki szerelem hamar elmúlt. Komoly kérője volt egy bizonyos Augusto, édesapja egyik ismerőse révén, róla azonban többször is kifejti, hogy hidegen hagyta:

*Rimasi male, molto male. Io avevo voluto tentare una piccola esperienza e non avrei davvero saputo che farmi d'un marito. E le mie bambole? Ma Augusto cominciò davvero a prendermi sul serio e a scagliarmi delle occhiate... alle quali non risposi, perchè m'imbarazzavano e mi davano noia.*⁷⁵

Az olvasókönyvben Mariettának ugyan nincs szerelme, de Lucy férjhez megy egy bizonyos signor Riccihez, aki *márki* címet visel apja után, tehát felettébb tehetős, befolyásos ember, aki nagyra tartja Lucy tanultságát és eszméit. E fiktív történetben talán Baccini kiélhette vágyát egy

⁷⁴ Baccini 1892, 47.

⁷⁵ Uo., 79.

sikeres házasság iránt, mintha ezzel az idilli képpel próbálta volna feledni a saját tönkrement házasságát Vincenzo Cerrivel, aminek pont amiatt lett vége, mert a férfi nem értette, nem értékelte és nem elégítette ki Baccini szellemi igényeit. Ezen túlmenően azonban példát is szolgáltat a történettel a lányok számára, hogy egy boldog házassághoz nemcsak háziasszonyi, de intellektuális képességeiket is értékelő férfit is van szükségük egy valóban boldog házassághoz.

Egy rövidke, kissé gúnyos hangvételű mondat is elhangzik a férfi-nő kapcsolatról a lányok egyik beszélgetése során, amikor arról van szó, hogyan lehet megszerettetni egy férfival az otthonlétet: „(...) *per fare amare la casa ai nostri uomini ci vuole un po' di malizia, un po' di teriòla innocente* (...)”⁷⁶ Vagyis szükség van egy kis női fortélyra, ami már azért is botrányos a korban, mert - bár bizonyosan beszéltek erről egymás között, zárt falak között a nők - nyíltan nem volt vállalható egy ilyen mondat. Még nyomósabb indok azonban, hogy a történetben nem érett nőkről, hanem fiatal hajadon lányokról van szó, ráadásul egy iskolás leánygyermeknek szóló olvasókönyv lapjain.

3.3. Oktatás

Végezetül érdemes még kiemelni az iskolai és egyéni tanulással kapcsolatos áthallásokat. A bevezetőben Baccini nemcsak azt bírálja, hogy az előző két-három évtizedben nem született megfelelő olvasókönyv a leánygyermek átfogó oktatására, de arról is beszél, hogy tapasztalatai szerint a nem megfelelő könyvek az egyik ok, amiért a gyermekek nem szeretnek iskolába járni, unalmasnak tartják az oktatást. A saját írásaival azonban változást tudott elérni a lányok szellemi és erkölcsi formálása terén, amiről így ír:

*Anche il cuore, una volta si buono e gentile, ha fatto un cambiamento tutt'altro che vantaggioso. La giovane colta non si degna più delle amiche illetterate, trema quando parla la mamma, per paura che alla buona donna sfuggano, nel calor del discorso, modi e frasi plebee.*⁷⁷

Ugyanerre huszonnégy évvel későbbi önéletrajzában is joggal büszke. Az olvasókönyv bevezető történetének Ersiliája példaként szolgálhat arra, hogy a 19. század ideális leánya nem

⁷⁶ Baccini 1892, 94.

⁷⁷ Uo., 7.

elégedhet meg azzal, hogy művelt legyen, női esszenciája egy részének továbbra is meg kell maradnia az otthonteremtésben:

*(...) peraltro sarebbe uno sbaglio l'incolparne la scuola, o i libri, o gli studi. L'istruzione, quand'è ben diretta, dev'esser luce che consola e non tenebra che sconsorta; l'istruzione che toglie il povero all'abbrutimento dell' ignoranza, che gl'insegna coi doveri anche i diritti, che gli abbellisce la casa, che gli rende cara la vita della famiglia, quest' istruzione, bisogna convincersene, Rosa, è un beneficio, di cui non potremmo mai mostrarci grate abbastanza.*⁷⁸

Baccini ezen életvezetési szemléletét és pedagógiai eszméjét tükrözi vissza az olvasókönyv egésze, elsősorban Marietta, de Lucy személyén keresztül is.

Ida Baccini az olvasókönyvében, a korban egyedülálló és felettébb modern módon, több példát is hoz arra, hogyan lehet kiteljesedni bármely női szerepben. Ester Demi főállású háziasszony, Ida szobalány, Lucy fiatal feleség, Mistress Bounce pedig hiába házas, gyakorlatilag úgy éli az életét, mint egy egyedülálló nő, aki a munkájának szenteli magát – pont, mint Baccini. Mi a közös ezekben a női karakterekben? Mindannyian ugyanannyira boldogok a saját életüket tekintve. Az író nő olvasókönyve 1880-ban jelent meg, az önéletrajza pedig 1904-ben, de az általuk közvetített üzenet akár a mai, modern, 21. századi nő gondolatai is lehetnének.

⁷⁸ Baccini 1892, 9-10.

Összegzés

A kritika a mára kissé feledésbe merült Ida Baccinit a vele kortárs nagy pedagógus-írók mellett alapvetően ritkán kutatja, s csak ebből a tanítónői szerepből vizsgálja pedagógiai műveit. Pedig, a 112 kötetet számláló változatos életművével, közöttük az 1904-ben, az olasz női önéletrírás területén elsőként megjelent és a műfajban újító szellemű *La mia vita. Ricordi autobiografici* című önéletrajzát alapul véve, Baccini személye jóval többet rejt magában, mint egy firenzei *maestra*. Az egyéb, teljesen más műfajú műveivel összevetve az önéletrajzot, szembeötlő az életrajzi elemek áthajlása az oktatási céllal íródott könyveibe. A jelen dolgozatban a már említett önéletrajz tükrében vizsgáltam az 1880-ban megjelent, lányoknak íródott *La fanciulla massaja* című olvasókönyvet. A vizsgálat során az önéletrajzban fellelhető nagyobb tematikai egységek – női identitás, az oktatás kérdése, emberi kapcsolatok – kerültek párhuzamba az olvasókönyv szereplőivel és cselekményével.

Ida Baccini számára az önéletrajz nem csupán az önigazolás eszköze volt, hanem lehetőség arra, hogy üzenetének köszönhetően ő maga a női egyenjogúság szószólójává váljék. Az önéletrajzban bemutatott, tematikusan rendezhető életesemények szemléletformáló hatással lehettek a női olvasókra, miközben jól tükrözik, hogyan jelent meg a szerző mindennapjaiban a korban ritkának és furcsának megítélt egyenjogúság iránti vágy szellemi, érzelmi és anyagi szinten is, sajátos életformává alakítva Baccini elképzelését a nőről. Az ebből következő meggyőződéseit egyértelműen átültette pedagógiai munkásságába is a lányoknak szánt olvasókönyvein keresztül. Változatos írói bravúrral a tantárgyi oktatás mellett az erkölcsi nevelést is szem előtt tartotta: a számos kiszólás mellett minden szereplőt és cselekményszálát ennek fényében alkotott meg, miközben a saját személye és élettörténete köszön vissza a lapokon.

Újító szellemisége az általa képviselt női mintában és írásainak karakterében érhető tetten. Különös helyet foglal ebből a szempontból életművében az *Autobiografia*, amelyben az elbeszélő különböző életkorából adódó nézőpontváltozások jól igazodnak a tematikus fókuszok váltakozásához. A valóság és a retrospektív módon megalkotott fikció sajátos elegye az *autofiction* műfajához viszi közel a szöveget. A kiszólásokkal, lábjegyzetekkel, baráti levelek beemelésével pedig közelebb hozza olvasóközönségéhez a saját történetét, melyet – ahogyan a könyv bevezetőjében megfogalmazza – őszinte vallomásként és modellként szánt az utókor számára. Összegezve tehát: Ida Baccininek akár az életújtát, akár az életművéből itt kiemelt két művét tekintjük is, tagadhatatlan, hogy személye és munkássága úttörő erejű volt a saját

korában. A szerző valóban megérett a felfedező újraolvasásra. A jelen dolgozat ezen az úton kívánta megtenni az első lépéseket.

Bibliográfia

ARGENZIANO 2016

Rosa Argenziano: *Così parla la buona giovinetta: questioni di morale e di lingua in "Come vorrei una fanciulla" di Ida Baccini*, in „Italiano LinguaDue”, 1., 269-295.

<https://air.unimi.it/handle/2434/444018> (Utolsó megtekintés: 2024.04.12.)

BACCINI 1904

Ida Baccini: *La mia Vita: ricordi autobiografici*, Roma-Milano, Società Editrice Dante Alighieri di Albrighi, Segati E.C..

<https://archive.org/details/lamiavitaricord00baccgoog/mode/2up> (Utolsó megtekintés: 2025.01.04.)

BACCINI 1895

Ida Baccini: *La fanciulla massaia, Libro di lettura per le scuole elementari femminili superiori*, Firenze, R. Bemporad & figlio

<https://archive.org/details/lamiavitaricord00baccgoog/mode/2up> (Utolsó megtekintés: 2025.01.04.)

BACCINI 2022

Ida Baccini: *Nuovi Racconti*, SAGA Egmont, 2022.

<https://www.barnesandnoble.com/w/nuovi-racconti-ida-baccini/1141674695> (Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

BELLATALA 2013

Luciani Bellatala: *Ida Baccini. Cento anni dopo*, „Studi sulla formazione”, 2., 247-251.

<https://www.proquest.com/docview/1530413056/fulltextPDF/D5FCF28728544875PQ/1?accountid=192066> (Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

BLOOM 2015

Karin Bloom: *Cordelia, 1881–1942: Profilo storico di una rivista per ragazze*, Malmö, Halmbörgrs, Stockholms Universitet

<https://su.divaportal.org/smash/get/diva2:805358/FULLTEXT01.pdf>

(Utolsó megtekintés: 2024.04.12.)

BOCCHI 2014

Andrea Bocchi: *Angelo De Gubernatis internazionalista. Come trovare una sposa e prendere un'idea*, „Lares”, 2., 305-337.

https://www.jstor.org/stable/26233587?read-now=1&seq=29#page_scan_tab_contents

(Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

CAMBI 2012

Franco Cambi: *Letteratura per l'infanzia: per una lettura complessa della sua testualità (e della critica)*, „Studi sulla formazione” 2., 171-175.

<https://www.proquest.com/publiccontent/docview/1431280446/fulltextPDF/F9629077A23C408BPQ/1?accountid=192066&sourcetype=Scholarly%20Journals>

(Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

CANTATORE 2013

Lorenzo Cantatore: *Né dottoresse né ignorantelle. Analisi pedagogica dei due testi “maggiori”: il Pulcino (1875) e La fanciulla massai (1880)*, in Aa.Vv.: *Ida Baccini, cento anni dopo*, a cura di Franco Cambi, Roma, Anicia, 113-128.

<https://iris.uniroma3.it/handle/11590/171838> (Utolsó megtekintés: 2024.11.12.)

CANTATORE 2014

Lorenzo Cantatore: *Un' identità femminile moderna. L'autobiografia di Ida Baccini*, „Espacio, Tiempo y Educación”, 1., 33-54.

<https://www.redalyc.org/pdf/4774/477447179003.pdf> (Utolsó megtekintés: 2025.01.05.)

LEJEUNE 1986

Philippe Lejeune: *Il patto autobiografico*, Bologna, Il Mulino

<https://www.lingue.unito.it/avvisi/att/quo0.allegato.pdf>

2025.01.15.)

(Utolsó megtekintés:

MARCHESE 2021

Lorenzo Marchese: *L'autofiction In Fiction e non fiction. Storia, teorie e forme*, a cura di Riccardo Castellana, Roma, Carocci editore S.p.A., 183-206.

MAGAZZENI 2017

Loredana Magazzeni: *Operaie della penna. Donne e produzione educativo-letteraria fra Otto e Novecento*, Bologna, Alma Mater Studiorum-Università di Bologna.

https://amsdottorato.unibo.it/7992/1/magazzeni_loredana_tesi.pdf Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

MARGALLIAN 2019

Carthy Margallian: *Le voci di due educatrici alla fine dell'Ottocento: la francese Louise Michel (1830-1905) e l'italiana Ida Baccini (1850-1911)*, „Italogramma”, 17., 1-19.

https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=193681 (Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

MONASTRA 2017

Alessandra Monastra: *Un caso di cronaca linguistica per la scuola. Ida Baccini e le origini di Lingua Italiana*, „Circula”, 7., 43-66.

<https://www.erudit.org/en/journals/circula/2017-n5-circula06179/1079181ar/> (Utolsó megtekintés: 2025.01.13.)

MURATORE 2006

Simona Muratore: *Pulcini e galline: Il pensiero di Ida Baccini tra pedagogia e femminismo*, Chapel Hill, University of North Carolina

<https://core.ac.uk/download/pdf/210598115.pdf> (Utolsó megtekintés: 2024.05.17.)

PORCIANI 1983

Ilaria Porciani: *L'industria dello scolastico*, in *Editori a Firenze nel secondo Ottocento atti del convegno, 13-15 novembre 1981, Gabinetto scientifico letterario di G.P. Vieusseux*, a cura di Ilaria Porciani, Firenze, Olschki, 473-491.

STELLIFERI 2022

Paola Stelliferi: *I femminismi dall'Unità ad oggi* In *Storia delle donne nell'Italia contemporanea*, a cura di Silvia Salvatici, Roma, Carocci Editore S.p.A., 79-107.